

УДК 37.018.43

Моцак С.І.
кандидат педагогічних наук,
Сумський державний педагогічний
університет ім.А.С.Макаренка

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядається питання формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України в старшій школі, зокрема яким чином зміст шкільного курсу історії України і організація сучасної освіти можуть бути зорієнтовані на розвиток громадянської компетентності молоді та шляхи їх формування.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, компетентнісний підхід, громадянськість, складові громадянської компетентності.

В статье рассматривается вопрос формирования гражданской компетентности учеников в процессе обучения истории Украины в старшей школе, в частности каким образом содержание школьного курса истории Украины и организация современного образования могут быть сориентированы на развитие гражданской компетентности молодежи и пути их формирования.

Ключевые слова: компетентность, гражданская компетентность, компетентностный подход, гражданственность, составляющие гражданской компетентности.

In the article the question of forming of civil competence of students is examined in the process of studies of history of Ukraine at senior school, in particular how maintenance of school course of history of Ukraine organization of modern education can be orientated on development of civil competence of young people and ways of their forming.

Key words: competence, civil competence, kompetentnisniy approach, gromadyanskist', constituents of civil competence.

Постановка проблеми. Сьогодні людина, для якої демократія та громадянське суспільство є природним середовищем для задоволення її особистих та суспільних інтересів, визнається основною цінністю демократичного суспільства. Життя вимагає від особи не лише громадянської активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства та відповідальної дії згідно з власними переконаннями і цінностями.

За цих умов особливого значення набуває громадянська компетентність, формування якої у школярів вимагає посилення уваги до цього завдання загальної середньої освіти. Посилення виховної функції освіти, формування на шкільних уроках громадянськості, працелюбності, моральності, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім'ї, природи повинні розглядатися як один з найважливіших напрямків державної політики в сфері освіти.

Цілеспрямоване формування громадянської компетентності учнів передбачає реалізацію в освіті компетентнісного підходу. Спрямованість системи освіти на переважне засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у розв'язанні соціальних, виробничих і економічних задач. Як зауважують вчені, в умовах інформаційного суспільства необхідним є перенесення акцентів у результатах навчання з принципу адаптивності на принцип компетентності випускників освітніх закладів.

Разом з тим, за висновками вітчизняних та зарубіжних експертів, зміст сучасної шкільної освіти в Україні не в повній мірі відповідає потребам суспільства та ринку праці, не завжди спрямований на набуття необхідних життєвих компетентностей. Школа сьогодні недостатньо навчає школярів приймати самостійні рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити, вирішувати конфлікти тощо.

Забезпечити розвиток громадянської компетентності, громадянських цінностей і орієнтирів особистості, а також формувати відповідні знання, уміння, навички та ставлення, які є умовою ефективною та відповідальною участі громадян у політичному житті суспільства, покликані різні предмети, зокрема і історія. Проте аналіз шкільної практики показує, що сучасна історична освіта лише частково спрямована на системну роботу з формування громадянської компетентності учнів, а основний акцент у викладанні зроблено лише на формуванні в учнів історичних знань.

Аналіз актуальних досліджень. Сьогодні компетентнісний підхід є предметом вивчення Н. Бібік, Л. Боголюбова, В. Болотова, О. Бондаревської, Т. Волобуєвої, Т. Воронової, І. Єрмакова, Е. Зеєра, І. Зимньої, М. Зуєва, Н. Калініної, В. Краєвського, О. Крисана, С. Кульневича, О. Лебедева, О. Локшиної, М. Лук'янова, М. Нікандрова, О. Овчарук, О. Помегун, Дж. Равена, Б. Рея, М. Рижакова, Р. Рогожнікова, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської, І. Тараненка, Г. Халаша, Л. Хоружої, А. Хуторського, С. Шишова та ін., у яких

розкрито сутність поняття компетентнісного підходу в освіті, висвітлено шляхи та умови формування компетентності учнів.

Поняття та шляхи формування громадянської компетентності учнів проаналізовані у працях Р. Даля, В. Зікратова, Х. Мюнклера, О. Пометун, Е. Слабунової. В працях цих та інших вчених обґрунтовано можливість ефективного використання міжпредметного підходу у формуванні громадянської компетентності.

Вивченню питань розвитку громадянськості школярів присвячені дослідження В. Маленкова та О. Сухомлинської. Проблематика громадянського виховання розкрита в роботах П. Вербицької, М. Рагозіна, І. Тараненко, К. Чорної та ін.

Метою статті є з'ясувати, яким чином зміст шкільного курсу історії України і організація сучасної освіти можуть бути зорієнтовані на розвиток громадянської компетентності молоді та шляхи їх формування [45].

Виклад основного матеріалу. На думку О. Пометун, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності [5]. Під поняттям «компетентнісний підхід в освіті» дослідниця розуміє спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості.

Велику роль у процесі формування громадянської компетентності старшокласника відіграє існуюча у суспільстві система освіти. У старшій школі завдання, зміст та функції освіти, як і процес формування громадянської компетентності старшокласника, має свої особливості.

Будь-яка модель навчання повинна відповідати сучасним уявленням про структуру цього процесу. Основні компоненти процесу навчання історії проявляються і функціонують комплексно, як система. Вони взаємодіють, взаємовпливають та визначають один одного. Зміна, наприклад, цілей і завдань навчання історії, обов'язково призводить до трансформації змісту та організації навчання, яка є тим більш глибокою, чим радикальніше змінюються цілі. Якщо цей процес на рівні мети і завдань має бути зорієнтований на формування громадянської компетентності у старшокласників, то це обумовлює відповідні зміни в інших компонентах процесу навчання.

Насамперед це стосується змісту як обов'язкового та найважливішого компоненту процесу навчання. Як відомо, зміст освіти є головним засобом цілеспрямованого навчання. Сучасні погляди на його структуру передбачають такі складові: знання, вміння, навички, які відбивають досвід репродуктивної і творчої діяльності, а також емоційно-ціннісних відносин [1, с. 4]. Зміст навчання, орієнтованого на формування громадянської компетентності особистості, зокрема включає в себе оволодіння старшокласниками ціннісним життєвим досвідом.

Відповідно зміст шкільної історичної освіти – один з компонентів процесу навчання історії, певна система історичної інформації, яка засвоюється у вигляді історичних знань; умінь і навичок, в яких особистість засвоює вже відомі способи діяльності; досвіду творчої пізнавальної діяльності у розв'язанні проблем, що вирішувались людством у минулому; досвіду ставлення до світу, до людей, до себе, що може забезпечити емоційно-ціннісний розвиток особистості [6, с. 5]. Відповідно бачимо, що саме зміст історичної освіти має забезпечити ефективне формування трьох складових громадянської компетентності старшокласника: когнітивної, мотиваційної та операційної: когнітивна складова буде передбачати оволодіння учнями необхідною громадянською інформацією; операційна – необхідними прийомами пізнавальної спільної аксіологічної діяльності; мотиваційна – інтеріоризацію громадянських цінностей суспільства в особистісні, перетворення їх у соціальні якості, що проявляються у повсякденній поведінці як риси громадянськості на емоційно-чуттєвому рівні.

Зміст освіти має бути чітко орієнтований на результат – формування громадянської компетентності особистості. Формулювання результатів навчання як всьому курсу, так і на окремому уроці, щоб сприяти успішності формування громадянської компетентності особистості, має відповідати таким вимогам: висвітлювати результати навчальної діяльності учнів, а не вчителя; чітко відбивати рівень навчальних досягнень щодо формування складових рис громадянськості, який очікується в результаті уроку, тобто передбачати: 1) обсяг і рівень засвоєння учнями громадянських знань, що буде забезпечений; 2) обсяг і рівень розвитку громадянських умінь, який буде досягнуто; 3) ставлення (оцінки) учнів до явищ, подій, процесів, засвоєних на уроках, що забезпечує розвиток емоційно-ціннісної сфери учнів, вплив на їх переконання, характер, поведінку тощо [7].

В основних документах, що визначають зміст громадянської освіти і виховання в Україні якими є Концепції громадянської освіти й громадянського виховання, ґрунтовно визначено його основні структурні елементи [3].

Аналіз і узагальнення цих документів дозволили нам визначити структурні елементи змісту освіти в старшій школі відповідно до складових громадянської компетентності.

Зміст освіти, який може забезпечити в особистості формування когнітивної складової громадянської компетентності, має містити такі громадянськості знання:

а) *політологічні* – про державотворчі процеси, політичне влаштування суспільства, про механізми функціонування політичної системи та влади в Україні, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему; про особливості взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; про сутність громадянського суспільства; про систему соціального забезпечення і соціального захисту; про ефективні форми взаємодії з представниками владних структур та інших установ;

б) *правові* – про права людини, механізми їх захисту; про головні правові норми, що визначають правочинну поведінку особи в Україні;

в) *економічні* – суть ринкових відносин; рушійні сили економічного розвитку;

г) *філософсько-культурологічні* – про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні норми і цінності; культуру світової цивілізації та культурну спадщину українського народу;

є) *людинознавчі (соціальні)* – соціально ефективну поведінку особистості; стратегії взаємодії та спілкування з іншими; способи розв'язання конфліктних ситуацій;

Зміст освіти, який може забезпечити в особистості формування операційної складової рис громадянськості, має містити такі громадянознавчі уміння:

а) у *політичній сфері* – орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні та визначати власну позицію; застосовувати способи та стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі та громадянському суспільству, використовувати засоби громадського впливу на владні структури; ініціювати громадську активність.

б) у *правовій сфері* – реалізовувати та послідовно обстоювати свої права, застосовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод та прав і свобод інших громадян, виконання громадянських обов'язків в межах місцевої громади, держави та її політичних інститутів, використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що в межах чинного законодавства України, відповідають інтересам самореалізації особистості та захищають її права людини і громадянина.

в) *морально-особистісні* – ефективно спілкуватися, застосовувати моделі поведінки, характерні для високої культури міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) взаємин; долати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм та нетерпимість, визнавати та приймати різноманітність, йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі; прислухатися, розуміти та тлумачити аргументи інших людей, вести дискусію на захист своєї точки зору; розглядати альтернативи дії та поведінки та піддавати їх аналізу з етичної точки зору; робити свідомий вибір, розробляти стратегію прийняття рішення з урахуванням норм і цінностей громадянського суспільства в складних ситуаціях особистого та громадського життя; застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, враховуючи власні інтереси, інтереси і потреби інших громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави.

д) *пізнавальні* – уміння мислити критично й незалежно, критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати; критично підходити до інформації, способів думок та філософських, релігійних, соціальних, політичних та культурних концепцій, залишаючись при цьому відданим основним цінностям та принципам Ради Європи [7].

Формування мотиваційної складової рис громадянськості передбачає засвоєння на емоційно-чуттєвому та інтеріоризацію таких громадянських цінностей, ставлень, установок суспільства:

а) *загальнолюдських* – доброта, чуйність, милосердя, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду, бережливе ставлення до природи.

б) *демократичних (громадянського суспільства)* – відчуття власної гідності, шанування прав людини і свободи особистості як абсолютної цінності; повага до законів; визнання демократичних цінностей як головних: свобода, справедливість, рівність можливостей, здатність жити разом, повага до честі й людських прав, солідарність, захист докільля, відданість миру; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади; активна громадянська позиція щодо необхідності участі в демократичних перетвореннях, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повага до інтересів, прав, самобутності великих і малих народів міжкультурне взаєморозуміння, толерантність.

в) *національних* – обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою; віра в духовні сили своєї нації, її майбутнє; любов до України та рідного краю, повага до її культури, традицій, історії [7].

Аналіз Державного стандарту галузі «Суспільствознавство» свідчить про те, що у вступній частині цього документу задекларовані завдання розвитку громадянської компетентності особистості засобами даної освітньої галузі [2].

Завдання суспільствознавчої освіти відповідно до тексту «полягає у створенні умов для свідомої орієнтації учнів у сучасному світі, суспільстві, формування у них відповідної активної соціальної та громадянської позиції, підвищенні рівня духовної культури школярів, культури спілкування і діяльності, для сприяння їх соціалізації, активному включенню в соціально-політичне та економічне життя суспільства, свідомому вибору та підготовці до майбутньої професійної діяльності» [2]. Цю мету конкретизовано у

завданнях галузі для старшої школи, які передбачають: виховання в учнів толерантного ставлення та поваги до інших народів, правової свідомості, економічного мислення; формування в учнів почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій та явищ суспільного життя, здатності мати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір, визначати особисті цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту та добробуту своєї родини; виховання в учнів рис патріота України; виховання активного, компетентного громадянина; створення умов для свідомої орієнтації учнів в сучасному світі, суспільстві, формування в них активної соціальної та громадянської позиції, сприяння включенню школярів в соціально-політичне та економічне життя суспільства; підготовка учнів до майбутньої професійної діяльності [2, с. 22].

Стандартом передбачений зміст історичної освіти і відповідні результати його засвоєння, що досягаються в курсі історії України в старших класах. Зокрема названі такі елементи навчального матеріалу: «Протистояння демократії і тоталітаризму. Українська революція початку ХХ століття. Здобуття Україною державної незалежності. Україна за тоталітарного режиму. Україна у Другій світовій війні. Велика Вітчизняна війна. Втрати та героїзм українського народу в Другій світовій війні. Післявоєнна відбудова розвитку України. Соціальний, політичний та економічний розвиток країн світу в другій половині ХХ та на початку ХХІ століть. Розвиток культури. Сучасність. Україна в умовах незалежності. Науково-технічний прогрес. Постіндустріальне суспільство. Зростання ролі освіти і знань. Цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства. Україна та інтеграційні процеси в Європі; місце і перспективи України в глобалізованому світі» [9, с. 27].

У діючій програмі з історії України (10 – 11 клас) цей зміст вивчається у наступних темах у 10-му класі: 1. Україна в Першій світовій війні; 2. Українська революція; 3. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918–1920); 4. Українська РСР в умовах нової економічної політики (1921 – 1928); 5. Радянська модернізація України (1929 – 1938); 6. Західноукраїнські землі в 1921–1938 роках; в 11-му класі: 1. Україна під час Другої світової війни (1939 – 1945). Велика вітчизняна війна; 2. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – початку 50-х років; 3. Україна в умовах десталінізації (1953 – 1964рр.); 4. Україна у період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – початок 80-х років); 5. Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України; 6. Україна в умовах незалежності [8].

У програмі також визначені предметні уміння, які формуються на уроках. Серед них можна знайти ті, що працюють на формування громадянської компетентності особистості, складаючи її операційну складову [9]. Серед них, уміння: порівнювати, пояснювати, аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати історичні факти та діяльність осіб, спираючись на здобуті знання, на основі альтернативних поглядів на проблеми на основі здобутих із різних джерел знань; працювати з усіма доступними джерелами знань, самостійно добувати історичну інформацію; аргументовано, на основі історичних фактів обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, толерантно ставитися до протилежних думок, виявляти розбіжності в позиціях, критично ставитись до тенденційної інформації; оцінювати події та діяльність людей в історичному процесі з позиції загальнолюдських цінностей; визначати роль людського чинника в історії, давати різнобічну характеристику історичним особам, розкривати внутрішні мотиви їхніх дій; брати участь у шкільній дискусії, конференції.

Зміст курсу історії України в старших класах створює необхідні можливості для повноцінного формування всіх трьох складових цих рис.

У програмі, так само як і у Стандарті освітньої галузі «Суспільствознавство», не наголошується на необхідності формування громадянських цінностей, ставлень, установок учнів, тобто мотиваційної складової як результату навчання історії України в старших класах.

Якщо доповнити ці прогалини у державних програмах, якими врегульовано історичну освіту в Україні, то повноцінне засвоєння її змісту, на наш погляд, може створити всі можливості для формування громадянської компетентності старшокласника засобами історії України.

Зміст курсу історії України в старших класах створює необхідні можливості для повноцінного формування всіх трьох складових цих рис. Треба тільки зауважити, що деякі елементи операційної складової, такі як наприклад, уміння ефективно спілкуватися, застосовувати моделі поведінки, характерні для високої культури міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) взаємин і т.п. мають формуватись на уроках історії лише за умови застосування інтерактивних технологій навчання. Орієнтованість процесу навчання історії на формування у старшокласників громадянської компетентності потребує і відповідних змін в організації навчання. Прикладом є розроблені нами уроки з теми: «Україна під час Другої світової війни (1939 – 1945). Велика вітчизняна війна (1941-1945 рр.)».

Отже, когнітивна складова формування рис громадянськості реалізується через інформаційний компонент історичного змісту. Операційна складова може бути значною мірою сформована через відповідні методи, форми, технології навчання. Мотиваційна складова за умови відповідної взаємодії вчителя і учнів формується якщо емоційно-оцінювальна діяльність пронизує всі елементи навчання й безпосередньо передбачена у результатах навчання [6].

Проте, перетворення історії України в предмет – „носіій” для розв’язання таких завдань потребує певних змін у навчальному матеріалі і методах навчання. Внесення змін у процес навчання історії України, які

можуть забезпечити системне, тобто з уроку в урок, формування компонентів громадянської компетентності учнів, передбачає дотримання таких методичних умов: орієнтація результатів навчання на формування когнітивної, операційної та мотиваційної складових громадянської компетентності; наявність у навчальному змісті курсу сюжетів, що забезпечують формування у школярів необхідних громадянсько-знавчих знань, умінь, цінностей, ставлень; організація навчального процесу, яка дозволяє перетворити учня на активно діючий суб'єкт навчання. Це потребує суттєвих змін як у змісті, так і в організації навчання історії. Зокрема зміст історичної освіти має забезпечити ефективне формування трьох складових рис громадянськості: когнітивної – через історичний навчальний матеріал, мотиваційної – шляхом організації відповідної емоційно-оцінювальної пізнавальної діяльності учнів та операційної через відповідні методи, форми, технології навчання, насамперед активні та інтерактивні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, громадянська компетентність є базовою складовою компетентнісного підходу в сучасній вітчизняній освіті. Наведені міркування дозволяють нам стверджувати, що формування громадянської компетентності старшокласника у процесі навчання історії України в 10-11 класах може бути ефективним, якщо: результати навчання орієнтовані на формування когнітивної, операційної та мотиваційної складових громадянської компетентності; навчальний зміст курсу історії України матиме необхідні громадянсько-знавчі знання, способи діяльності, цінності, ставлення; організація навчального процесу забезпечувати постійну активну позицію учнів у навчанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н.М. Бібік. – К.: К.І.С., 2004. – С. 47 – 53.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Історія в школах України. – 2004. – № 2. – С. 2–7.
3. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна рада України. Комітет з питань науки і освіти: офіційне видавництво. – Київ.: Парламенське видавництво, 2004. – 404 с.
4. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию // <http://www.urogo.ru/>.
5. Пометун О. Забезпечити формування предметної історичної та громадянської компетентності учнів / О. Пометун // Історія в школах України. – 2008. – № 7–8. – С. 3–6.
6. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–20.
7. Пометун О., Фрейман Г. Сучасні цілі та завдання шкільної історичної освіти в Україні / Пометун О., Фрейман Г. // Історія України. – № 19. – С. 8–13.
8. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. 10–11 класи. Профільний рівень. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний профіль. – Режим доступу: www/osvita.ua
9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України. 5–11 класи ; Всесвітня історія. 6–11 класи / Міністерство освіти і науки України. Головне управління змісту освіти / В. Власов (підгот.). – К. : Шкільний світ, 2001. – 86 с.
10. Серова Г.В. Концептуальні підходи до конструювання змісту шкільної історичної освіти: сучасний погляд / Серова Г.В. // Історія в школі. – 2004. – №4. – С. 6–9.
11. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы / Хуторской А. // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

УДК 378.14:37.041-057.875

Рябченко Т.О.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються особливості системи організації самостійної роботи студентів. Автор визначає мету організації самостійної роботи студентів та з'ясовує умови, необхідні для реалізації цієї мети.

Ключові слова: самостійна робота студентів; види, форми і методи організації самостійної роботи студентів.

Рябченко Т. Организация самостоятельной работы студентов. В статье рассматриваются особенности системы организации самостоятельной работы студентов. Автор определяет цель организации самостоятельной работы студентов и выясняет условия, необходимые для реализации этой цели.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов; виды, формы и методы организации самостоятельной работы студентов

Ryabchenko T. Organization of independent work of students. The features of the system of organization of independent work of students are examined in the article. An author determines the purpose of organization of independent work of students and finds out terms, necessary for realization of this purpose.

Key words: independent work of students; kinds, forms and methods of organization of independent work of students.